

Реконструкція діяльності Доманівського протоієрейства Голтянського повіту в період румунської окупації (1941-1944 рр.)

Через пастирську діяльність духовних отців-місіонерів, керівників районного благочинія і на прикладі духовно-релігійного життя окремо взятої районної релігійної громади, розглядаються із середини процеси «рехристиянізації», відродження православної віри в окупованих румунами в роки Другої світової війни землях буго-дністровського межиріччя – губернаторство «Трансністрія».

Ключові слова: Доманівка, протоієрейство, Голтянський повіт, окупація, місіонерство.

Історія окремих православних громад, чи парафіяльних общин в роки Другої світової війни, особливо в її окупаційний період, надто блідо представлена в науково-історичній літературі. Багаторічний досвід наукової роботи у цій проблематиці, дає нам можливість стверджувати, що така ситуація спричинена перш за все відсутністю широкої джерельної бази, а саме – систематизованих щомісячних звітів, які з певною періодичністю були б спрямовані з місць, з провінційної глибинки до керівних органів церковної та адміністративної влади чи установ. Між іншим, бракує матеріалів і документів відсепарованих архівними працівниками вже у повоєнний період, особливо у 60-ті роки ХХ ст., коли йшов процес фондоформування і, водночас, засекречування фондів румунського походження періоду 1941-1944 рр. Не є виключенням, виходячи зі сказаного, і археографічний матеріал, переважно це документи з румуномовних фондів діяльності Румунської православної місії (далі – РПМ, або Місія) в Трансністрії, що зберігаються у архівосховищах тих областей України, території котрих, повністю чи частково, були включені до складу німецької та румунської окупаційних зон і, відповідно, перебували у сфері їхніх інтересів у роки Другої світової війни. Маємо на увазі у першу чергу фонди державних архівів Одеської, Миколаївської, Вінницької областей – ДАОО, ДАМО, ДАВО) [1].

Відтак, за нашу наукову мету ставимо спробу реконструювати діяльність одного з понад півсотні місцевих південноукраїнських осередків православ'я – Доманівського субпротоієрейства (благочинія). Загалом же, таких адміністративних релігійних структур у межах 13 повітів в румунській зоні окупації, яка називалася Трансністрією було утворено 63 [2]. Використання румуномовних документів, що донедавна зберігалися у спецсховах зазначених вище архівосховищ, та їх оприлюднення нами вперше серед наукового загалу не є суть нашим першочерговим завданням, але поза сумнівом, є значною перевагою цієї розвідки-статті. Отож, посегментарно, через пастирську діяльність духовних отців-місіонерів, керівників районного благочинія і на прикладі духовно-релігійного життя однієї районної релігійної громади та її членів розглядатимемо із середини процеси «рехристиянізації» і відродження православної віри в окупованих землях буго-дністровського межиріччя.

Наприкінці 1942 р., у Голтянському повіті, який складався з п'яти районів, румунською владою було зорганізовано однойменне протоієрейство. У межах повіту, який населяли переважно українці, за підрахунками румунської адміністрації, знаходилося 32 церкви. Більшість з цих споруд культового призначення перебували у непоганому стані. Однак, із пред-

* Територія Голтянського повіту, у складі західних районів Миколаївської області в її довоєнних адміністративних кордонах, упродовж 1941-1944 рр. перебувала під румунським окупаційним адмініструванням, яке називалося «губернаторство Трансністрія».

ставників православного кліру на весь регіон фігурувало лише чотири священника-прибульця і шість місцевих священників. Судячи з рапорту субпротоієрея Голтянського повіту Євтихія Рудного, в регіоні дуже бракувало священницьких кадрів [3]. Так, у Доманівському районі на 5930 родин пастирське окормління здійснювали лише три священники, яким було за 80 років! Проте, завдячуючи відповідальності й старанності субпротоієреїв Доманівського району Голтянського повіту отця Михайла Мельника, а згодом, від 5 квітня 1943 р. призначеного на цю посаду отця Б.*, можемо відтворити, з одного боку, напрямки, сутність та методи відродження християнського життя за румунської окупації, а з іншого – подати характеристику процесів відродження православ'я у цьому регіоні, саме із вуст безпосередніх учасників подій, які без зайвого місіонерського пафосу розставляли суб'єктивні акценти на процеси що відбувалися.

Отже, основним автором, систематизованих нами і досліджених рукописних документів-звітів, які були надіслані упродовж року (хронологічні межі – з 1 липня 1942 р. до 5 квітня 1943 р.) до вищої церковно-адміністративної інстанції був отець Михайло Мельник. Він був направлений кишинівським архієпископом Єфремом на окупований румунами південь України і призначений Румунською православною місією, яка перебувала в Одесі, на посаду субпротоієрея Доманівського району з 1 липня 1942 р.

«Спершу, – як зазначає парох, – я пішов з упевненістю й гордістю по цим землям, омитим водами Бугу, будучи переконаним, що буду корисним в роботі, довіреній мені як служителю і адміністратору церковних справ цього району, з резиденцією в Доманівці, яка знаходиться в 52 км. від Голти» [4]. Проте, невдовзі, живучи «серед чужих людей», священник швидко відчув ностальгію за своєю батьківщиною. Не знайшов і сліду церковної організації, оскільки був першим посланником-місіонером у наведенні порядку в духовному житті на теренах району. Відчувши на собі різні погляди – від «Ласкаво просимо!» з боку старих людей,

до поглядів із зацікавленістю, з насмішками і, навіть, зі знущенням з боку молоді, яка ніколи не бачила священницького вбрання, місіонер вбачав своє призначення у тому, щоби розставити все на свої місця і довести усім, що священники не ті «попи», про яких розповідали комуністи.

Знайшовши спільну мову з місцевим віруючим населенням, отримав одну кімнатку, яка слугувала на перших порах канцелярією протоієрейства. Претор району Т. Ілієску надав конфесійно-парафіяльну інформацію та забезпечив бричкою-однокінкою для пересування по віддалених селах.

Першочергово, інспектуючи 14 сільських парафій у підлеглому районі, о. Михайл знайшов там лише трьох священників, та й ті були «старенькі й знесилені роботою» [5]. Так, відвідавши Маринівську духовну общину, в якій налічувалося 1 тис. дворів, субпротоієрей зазначав, що маючи обладнану усім необхідним церкву, яка була освячена 12 липня 1942 р., парафія не має свого священника.

У жахливому стані на час обстеження перебували й церкви – «одні були зруйновані комуністами до фундаменту, інші – використовувалися для різного, але тільки не для свого головного призначення, а саме – для покаяння і преклоніння перед Всевишнім. Храми були переповнені сміттям, часом аж до самих вікон» [6].

У такій, вкрай складній ситуації, парох розпочав підбір порядних людей, переважно з господарників, аби навести лад та відремонтувати церкви. У кількох сільській парафіях було віднайдено будівельні матеріали, зібрано незначні кошти, церковні та богослужбні речі та книги тощо. Створивши районну церковну раду, отець Михайл розпочав роботу з облаштування церковної резиденції (благочинія) та ремонту Доманівської церкви. Останню було відбудовано ззовні і з середини, огорожено муром, відремонтовано й пофарбовано дах, церковні бані, придбано п'ять дзвонів, а з Одеси привезено гарний іконостас, оздоблений і прикрашений за усіма церковними канонами.

* У тексті румуномовного документу за рукописним підписом священнослужителя прізвище визначити не вдалося.

Упродовж зазначеного періоду, завдячуючи копійчій праці прихожан та самого протоієрея були відремонтовані церкви в селах Акмечетка, Маринівка, Новоорловка, заново відтворені в них іконостаси та розписані з середини стіни. Попри великий дефіцит у глибинці Трансністрії, усі ці парафіяльні храми були забезпечені як церковним начинням, так і духовно-ритуальною літературою, а нечисленний клір – священицьким вбранням. У справі відновлення церковно-релігійного життя отцю Михаїлу доводилося виборювати право релігійних громад на повернення тих культових споруд, які перебували від самого початку війни у користуванні окупаційних органів та жандармерії. Так, парох-місіонер домогся повернення у церковне підпорядкування тих парафіяльних будинків, що перебували у використанні жандармських постів [7]. Оскільки лише три парафіяльні церкви задовольняли релігійні потреби населення на увесь район, місіонерська влада прийняла рішення про відкриття у селах Богданівка, Царедарівка, Староголово та Карлівка молитовних будинків. Задля відновлення церкви Маринівської парафії було відкрито майстерню з виготовлення меблів, а у Доманівці – майстерню з виробництва шпалер та ливарний цех для виготовлення дзвонів.

Діяльність протоієрея району, і можемо припустити, відповідно й інших релігійних чиновників такого рангу, окреслювалася кількома напрямками роботи: місіонерською, культурною, адміністративною, філантропічною тощо. Відтак, у звітах до повітового керівництва знайшли відображення приклади конкретної роботи о. Михаїла: щонеділі проводив служіння та проповіді; на різдвяні свята – відвідував сільські парафії, організував сільські хори, які співали релігійні пісні та колядки. На вимогу наказу № 89 від 28 вересня 1942 р. губернатора Трансністрії Г. Алексяну «з приводу регламентації релігійних культів та релігійного життя» [8] на території губернаторства, священики мали стояти на перешкоді розповсюдження релігійних ідей усякого роду сектантів. Відповідно, священик М. Мельник періодично проводив бесіди як із байдужими до віри людьми, так і з членами сект.

Культурна робота клірика була зосереджена переважно на розповсюдженні та популяризації

християнських традицій, створенні осередків культури, головним чином з румунізаторським відтінком на зразок доманівського – «Звільнені від рабства». У таких гуртках діяли курси румунської мови для вчителів, служителів установ та церков. Поряд з тим, опираючись на молдавське населення, яке становило незначну частку в районі, місіонери змушені були пропагувати румунський націоналізм, розповсюджувати брошури, календарі, хрестики й дитячі книжечки. У межах району доглядали за могилами загиблих румунських солдат, що мало підкреслити значимість присутності румунських окупантів у «звільненні місцевого населення від колгоспно-більшовицького рабства».

Адміністративні обов'язки доманівського субпротоієрея полягали у організації церковної канцелярії субпротоієрейства, контролі за веденням книг запису громадянського стану (свідоцтв про народження тощо), утворенні в районі церковних парафіяльних рад. До обов'язків о. Михаїла відносилися також і наступні: перевірка прибутків служителів церков, які надходили від Місії та прихожан на потреби й ремонт храмів, офірування бідним, хворим та немічним. Значні суми збиралися та передавалися румунським місіонерським фондам та на Червоний хрест. Окупаційна влада зобов'язувала церковні громади збирати кошти, продукти харчування для румунських солдатів, для поранених та інвалідів, а також для нужденних та родин місцевих репресованих священиків. Широкого поширення у районі набули акції по збиранню різдвяних подарунків для дітей з притулків.

Однак, святий отець за час перебування в Трансністрії з місіонерською місією, усмілився неодноразово висловити своє невдоволення процесами «рехристиянізації» в глибинці окупованої румунами провінції. Його претензії, висловлені у листах-звітах до керівництва РПМ, маємо розглядати у кількох площинах. По-перше, субпротоієрей М. Мельник труднощі у налагодженні церковно-релігійного життя в районі пов'язував з проблемами викликаними, з одного боку, воєнним часом, через що були відсутні необхідні матеріали для ремонту церков і церковних приміщень тощо, по-друге, нехтуванням з боку цивільної влади необхідністю вирішення нагальних питань

Церкви та релігійних громад. А відтак, мінімізація участі представників влади у піднесенні релігійного життя, призводила до падіння авторитету православного кліру [9]. Недотримання місцевим населенням норм християнської моралі й поведінки у релігійні свята та недільні дні, купання у водоймищах, щонедільні відвідування ярмарків замість церковної служби, а також брак різноманітної літератури і матеріалів для релігійної пропаганди, відсутність не тільки фабрик з виготовлення свічок, а й самих свічок у церквах тощо, зводили нарівень місіонерську роботу навіть самого жертовного священнослужителя.

Не в останню чергу, на думку о. Михаїла, завадило укоріненню християнства в опікуваному ним районі незнання місцевої мови місіонерами, які переважно були румуномовними і, через те, не знаходили порозуміння з місцевим віруючим населенням. Та й сама релігійна адміністрація, в особі керівництва РПМ в Одесі, не практикувала періодичних нарад та зборів кліру з метою відпрацювання спільних заходів щодо керівництва та діяльності церковного життя.

Поряд з тим, однією з ключових причин у гальмуванні процесів відродження християнського життя священник-місіонер вбачав у лихослів'ї, скверні й брутальності жандармів, які впровадили терор, подібний до терору з боку НКВС за часів комуністів. Той жах зберігся в пам'яті і молоді й старих людей.

Ці та інші недоліки, на думку протоієрея Мельника, народ бачить, відчуває і терпить, а Церква тільки страждає і через це втрачає! Водночас, і самі клірики не перебувають на висоті їхнього призначення, через їхні вчинки, що приводить народ до божевілля, – підкреслював з сумом місіонер [10]. Задля того, щоби «розчарування, яке прийде згодом, не було більше первинного», о. Михаїл наполягав на термінових заходах щодо виправлення помилкових вчинків та справ.

Наразі, перед від'їздом благочинний району о. Михаїл у листі [11] до повітового начальства від 9 березня 1943 р. охарактеризував різнобарвну картину релігійного життя у районі, ви малював цікаві портретні характеристики усього наявного кліру регіону. Так, священник Георгій Базилевський з Акмечетської парафії,

який прибув з Одеси – «дуже старий і від того тяжко переносить труднощі в роботі, не цікавиться потребами церкви. Відсутність дяка в його парафії ускладнює проведення церковних служб. І хоча з місцевою владою у священника нормальні стосунки, мешканці просять мене замінити його через немічність»; священник Іоан Сулковський у Доманівській парафії – місцевий мешканець. «Під час більшовицької влади працював бухгалтером. Страждав від більшовиків, однак, попри це поведінка його не ідеальна: по-перше, він срібллюбєць, змагається за встановлення цін на різні треби. Завжди думає про великі прибутки. <...> Трохи егоїстичний. Працює добре, викладає релігію в початковій школі. Далекий від душі народу, для якого служить. Не помилюсь, якщо скажу, що він гордий і лицемірний»; псаломщик Семен Коваленко в Доманівській парафії – «був псаломщиком ще за царської влади у Новосільській парафії. У літах. Одружений. Виконує свої обов'язки, але без великих зусиль. Любител ь срібла, і водночас, алкоголю, через що втрачає свій авторитет серед прихожан. Керуючи церковним хором, однак, мало цікавиться ремонтом храму і забезпеченням усім необхідним»; псаломщик Петро Фурман з Маринівської парафії – гідний псаломщик, який виконує свої обов'язки з великим сумлінням. Володіючи красивим голосом – баритоном, організовує гарні хори. Покірний і слухняний. Не маємо можливості перевірити його минуле в роки більшовицької влади, що стримує наші намагання пропонувати його на посаду священника, здійснивши його висвячення. Прекрасний канцелярист, цікавиться справами ремонту храму. З власної ініціативи з церковним хором на Різдвяні свята 1942 р. організував по району колядки, зібравши 2621 марок і біля 10000 кг зерна. Усе це було передано на ремонт Маринівської церкви».

Дев'ять місяців адміністрування на посаді субпротоієрея Доманівського району отця Михаїла Мельника завершилися наприкінці березня-місяця 1943 р. і він повернувся до Кишинівської єпархії, звідки був направлений з християнською місією. Імовірно його смілива критика і нонконформізм стали причиною повернення до попереднього місця пастирського служіння.

Від 5 квітня районне церковне керівництво очолив протоієрей Б.*. Його призначення співпало з підготовкою благочинія до пасхальних свят 1943 року. Увесь наявний клір в районі був зайнятий духовністю населення. Відвідини новопризначеним благочинним сільських парафій, де були священики, засвідчили присутність у храмах переважно жінок і дітей. Решта населення – чоловіки й молодь працювали у полі майже постійно, що викликало незадоволення як у більшості трудящих, так і занепокоєння протоієрея. Врешті-решт, не без участі духовних отців, цивільна окупаційна адміністрація району таки дозволила бажаючим відвідувати церкви, прийняти святі таїнства у Вербну Неділю, Чистий Четвер, Суботу і Страсну Неділю. У ці святкові дні клір району значну увагу приділяв школярам, яким відводилася чи не головна роль учасників церковних дійств, сповідунь та причасть. Ставка на дітей та молодь була серед основних завдань у процесі рехристиянізації. Однак, педагогічний персонал та агрономи, хоч чисельність їх і не була значною, враховуючи атеїстичне виховання за комуністичної доби, скептично сприймали відродження релігійного життя. Саме така нелояльна поведінка та неповага до церковних свят і традицій, викликала занепокоєння благочинного району, які він виказував у звітах своєму повітовому керівництву [12]. Приводячи дітей до церкви, вчителі особисто не завжди сповідувалися й причащалися. Відповідно, церковник вживав заходів через шкільний інспекторат, вчительські наради тощо, щоби вчителі стали прикладом дітям і в цій справі.

Про стан духовності населення в глибинці окупованих земель свідчить статистика відвідування церков і молитовних будинків у переддень Пасхалий задля причастя й сповідуння, яку подавали благочинні до канцелярії Місії, особливо звертаючи увагу на показники – діти, молодь і похилого віку люди. Так, напередодні Пасхи 1943 р. у шести селах Доманівського району – Маринівці, Богданівці, Акмечетці, Новоселівці, Доманівці та Вікторівці церкви відвідало 6750 дорослих та похилого віку людей, 1650 молоді й 2200 дітей. Свято Великодня проходило за участі великої кількості людей. Значне число повозок з'їхалося ще з

вечора, доставляючи з віддалених куточків, за десятки кілометрів сотні віруючих. «Радість душі і вдячність людей від свята Воскресіння, – передавав свої спостереження священик, – відчувається і замічається кругом, і я відчув це на собі разом з ними» [13].

У цьому ж документі протоієрей наводить цікавий приклад, який є доволі характеристичним і показовим для інших громад, навіть якщо враховувати перебільшування заслуг самих кліриків у тих процесах, до яких вони мали відношення. Місіонер зазначає, що порівнюючи з зимою 1941-го, рівень духовності й християнської моралі серед населення регіону суттєво зріс: «Тоді мені прийшлося бачити молодь, яка скоріше із цікавості, йшла до самого порогу храму з цигарками, а зараз, я вдячний бачити молодь, яка спішить до храму, щоби першими отримати чи то хоругви, хрест чи ікону» [14].

Упродовж пасхальних свят прихожани особливо активно надавали підтримку бідним сім'ям, збираючи для них продукти харчування, кошти, різноманітні вжиткові речі. За ці дні було надано допомогу 70 сім'ям, а також на соціальні потреби – 350 марок.

Літо 1943 р. ускладнило пастирську службу. Польові роботи й збирання врожаю вносили корективи у релігійне життя віруючих, оскільки окупаційна влада своїм наказом зобов'язувала сільську адміністрацію виганяти працівників трудових громад на поле навіть у святкові та недільні дні. З наближенням фронту до «трансністрійських земель» окупантська сутність все більше відчувалася, а пограбування українського селянина посилювалося. Вже до справ церковних у румунських місіонерів не було діла...

Отже, відродження християнського життя в глибинці південноукраїнських земель, підконтрольних румунським окупантам, хоча й відбувалося з величезними труднощами, які спричинені були воєнними обставинами, проте, мали позитивні зрушення у відбудові храмових споруд, укорінення християнського благочестя, традицій та моралі. Водночас, окупанти використовували релігійну громаду у процесі економічної експлуатації та окупаційного адміністрування.

Джерела та література

1. ДАВО, ф. р-2966, оп. 1-2, (1941-1944); ф. р-2888, оп. 1 (1941-1943); ф. р-2988, оп. 1 (1941-1943); ДАМО, ф. р-2704, оп. 1 (1942-1944 рр.); ДАОО, ф.р-2270, оп. 1 (1942-1943).
2. Михайлуца М.І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса: «Optimum», 2006. – С. 68.
3. Transnistria Creștină. Revista Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria. – (București). – An. I (1942). – № 1 (ianuarie-martie). – P. 55.
4. Державний архів Одеської області, ф. р-2270, оп. 1, спр. 1, арк. 64.
5. Там само, арк. 10.
6. Там само, арк. 64 зв.
7. Там само, арк. 64 зв.
8. Там само, ф. 13, оп. 2, спр. 138, арк. 149.
9. Там само, ф. р-2270, оп. 1, спр. 1, арк. 65 зв.
10. Там само, арк. 66.
11. Там само, 9-9 зв.
12. Там само, арк. 15.
13. Там само, арк. 15 зв.
14. Там само, арк. 16.

Николай Михайлуца

Реконструкция деятельности Доманевского протоиерейства Голтянского уезда в период румынской оккупации (1941-1944 гг.)

Через пастырскую деятельность духовных отцов-миссионеров, руководителей районного благочиния и на примере духовно-религиозной жизни отдельно взятой районной религиозной общины, рассматриваются изнутри процессы «рехристианизации», возрождения православной веры в оккупированных румынами в годы Второй мировой войны землях буго-днестровского междуречья – губернаторство «Транснистрия».

Ключевые слова: Доманевка, протоиерейство, Голтянский уезд, оккупация, миссионерство.

Mykola Myhaylutsa

Reconstruction of activity of the Domanivsky protoiereystvo Goltjansky county during romanian occupation (1941-1944)

The processes of "rechristianization", rebirth of the Orthodox faith in the occupied by Romania in World War II lands Bug-Dniester – governorship "Transnistria – are considered through pastoral activity of spiritual fathers-missionaries, leaders of regional deanery and the example of spiritual and religious life of the individual regional religious community.

Key words: Domanevka, protoiereystvo, Goltjansky county, occupation, missionary work.